

ZACHAR JÓZSEF

KOVÁTS MIHÁLY ÉS KAZIMIERZ PUŁAWSKI. MAGYAR–LENGYEL FEGYVERBARÁTSÁG AZ Ő- ÉS ÚJVILÁGBAN

A fegyvert forgató magyarok és lengyelek gyakran vívtak közös harcokat az elmúlt ezeregyszáz esztendő során egymás mellett élés során, és csak ritkán sikerült őket egymás ellen fordítani. A közösen vívott fegyveres küzdelmekből kiemelkednek a szabadságért együtt vívottak és ezek közül is valamely harmadik nép megsegítését szolgáló közösen vívott harcok. Ez utóbbi eset történt az amerikai függetlenségi háború idején is. Idegenbe szorult és francia földön új életre lelt lengyelek és magyarok voltak az elsők, akik onnan siettek a brit gyarmati uralom ellen fegyvert fogott újvilágbeliek segítségére. Most mégsem róluk, az egymástól távol küzdőkre emlékezünk, sem Tadeusz Kościuszko brigadérosra, George Washington főparancsnok segédtsíztjére, sem Pollereczky János őrnagyra, az Újvilágba segítségül küldött francia támogató könnyűlovasság magyar huszárainak és lengyel dzsídszászainak parancsnokára.¹ Ezúttal két valóban egybekapcsolódó életút, bajtársi együttműködés felidézésére vállalkozunk, még ha az eddig feltárt források csak meglehetősen hézagosan is teszik ezt lehetővé.

Az ifjan katonának állt karcagújszállási Kováts Mihály korán kapcsolatba került lengyelekkel. Ezúttal nem arra gondolunk, hogy császári-királyi, majd francia, végül porosz hadiszolgálat során bármelyik hadseregben lehettek lengyel bajtársai.² Sokkal jelentősebbnek tartjuk azt a körülményt, hogy kapitányi rangjában és porosz szabadsapat-parancsnoki beosztásában a hétéves (vagy harmadik sziléziai) háború során a Szász Választófejedelem-

¹ *Montfort, Henri de*: Le drame de la Pologne de Kosciuszko, 1746–1817. Paris, 1945.; *Balch, Th.*: The French in America during the War of Independence, 1777–1783. Philadelphia, 1895.; *Elmer, H.*: Befreiungskampf der nordamerikanischen Staaten. Mit den Lebensbeschreibungen der vier berühmtesten Männer desselben: G. Washington, B. Franklin, G. M. Lafayette und Th. Kosciuszko. Stuttgart, 1835.; *Zachar József*: Pollereczky János őrnagy az amerikai forradalmi függetlenségi háborúban. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1980/2. 293–310.

² Lásd erre vonatkozóan: *Póka-Pivny Aladár–Zachar József*: Az amerikai függetlenségi háború magyar hőse. Kováts Mihály ezredes élete 1724–1779. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1982. (a továbbiakban: *Póka-Pivny–Zachar*), 13–53.

ségben került bevetésre. Amikor pedig 1761-ben az ott folyó harcok során váratlanul megvált a katonai szolgálattól, a szász–lengyel(–litván) perszonálunió tényére építve, szász és lengyel–litván segítséggel egyenesen lengyel földre igyekezett.³

A háttérben nem csupán újabb elszökést és e mögött ismételt újabb hadiszolgálat vállalásának szándékát kell látnunk.⁴ Ugyanis éppen a hasonlóan császári–királyi, majd francia hadiszolgálatot követően a porosz király hadseregébe távozott Jeney Lajos Mihály mérnök-kapitány készített már 1759-ben a hétéves háború kiszélesítése érdekében tervezetet „Az Erdélyi Fejedelemségben felszítandó lázadásról” címmel a hadvezetés számára. Ezt akkor még nem találta aktuálisnak és kivitelezendőnek II. (Nagy) Frigyes,⁵ de 1761-re megváltozhatott elképzelése, mivel egyre többet foglalkoztatta az Oszmán Birodalommal való háborús együttműködés lehetősége, 1762-ben pedig éppen a krími tatár kánhoz küldte ezirányú kapcsolatfelvétel céljából magyar huszármagyát, Somogyi Istvánt. A magyar alattvalók hadrakelése esetére akkor már a porosz uralkodó egyenesen egy, a lengyel–magyar határtérségen át indítandó kisegítő csapással számolt.⁶

Fenti körülményekre tekintettel joggal feltételezhetünk egy, az idegen felségterületen végrehajtandó terepfelderítést célzó feladattal való megbízatást a hadvezetés részéről, amelyet Kováts Mihály biztonsága érdekében kellett a hadvezetésnek úgy beállítania, mintha egyszerű dezertálás történt volna,⁷ ugyanis a szász–lengyel(–litván) perszonálunió ellenére az uralkodó csak szász választófejedelemként állt hadban a porosz királlyal, míg lengyel királyi (és ehhez kapcsolt litván nagyfejedelmi) méltóságában semleges állam élén állt.

Ennek ellenére a sajátos lengyel–litván állam, a Rzeczpospolita is egyre több és egyre súlyosabb háborús terheket volt kénytelen elviselni, ezért az idegen befolyás kiküszöbölése érdekében egy ottani csoportosulás, már éppen 1761-ben Hazafias Konföderációként szerveződve, fellépett. A hadban

³ Österreichisches Kriegsarchiv, Wien (a továbbiakban: KA): Akten des Hofkriegsrates (a továbbiakban: HKR), Exp. Justiz, 1762 Juni, Fasc. 752, fol. 421. skk.

⁴ *Póka-Pivny-Zachar*, 53. skk.

⁵ Zachar József (s. a. r.): Jeney: A portyázó, Magvető Kiadó, Bp., 1986. 17. skk. v. ö.: Politische Correspondenz Friedrichs des Grossen, Berlin, 1879. XVIII. k. 253., ill. XIX. k. 45.

⁶ Bakó Elemér: Kováts Mihály ezredes „hazatérése” és Nagy Frigyes magyarországi hadjáratának terve. Katolikus Magyarok Vasámapja, Youngstown, Ohio, 1976. jan. 25.

⁷ Deutsches Zentralarchiv, Potsdam: Preussisches Geheimes Staatsarchiv: Geheime Kriegskanzlei (a továbbiakban: DZE): Rang- und Quartierlisten des Husarenregiments No. 1, Cap. II. Tit. 12. Saect. 15. Lit. Gc. No. 3; Expeditionen des leichten Husarenregiments Kleist, Minuten, 1758–1760, Supplemente, Rep. 96–87; (Naumann, G.:) Sammlung ungedruckter Nachrichten, Dresden, 1783, vol. IV, cap. XII, fol. 514.

álló és ezért veszélyes szomszédságra tekintettel a hagyományos másik lehetséges nagyhatalmi támogatás érdekében ezek a lengyel és litván politikusok a Francia Királyság irányában igyekeztek támaszt nyerni, amely a hatalmi kapcsolatrendszerek ellentétbe fordulása következtében éppen a Habsburg Birodalommal szövetségben vett részt a hétéves háborúban. Ugyanakkor a lengyel(–litván)–szász uralkodó III. Ágost (II. Frigyes Ágost) másodszülött fia, Xavér herceg gróf Lusace néven egyenesen XV. Lajos francia király hadseregében teljesített katonai szolgálatot.

Minderre tekintettel Kováts Mihály Szászországból Lengyelországon át Magyarországra vezető útjának szándékáról csak annyit tudhatunk, amennyit a késmárki elfogását követő hadbírószági eljárás során maga vallott bécsi kihallgatónak. E szerint a szászöldi Lauchstädtben egy Karl Christoph Riedner nevű ottani hivatalnok segítségével eljutott a szász–lengyel uralkodó gróf Heinrich Brühl nevű miniszterének fivéréhez, aki azután segítette őt Varsóba vezető útja során, mivel ajánlólevéllel látta el, amelynek címettje a fentebb említett, francia szolgálatban állt Xavér herceg volt. Ott e levéllel az ismeretlen keresztnévű von Saul titkos tanácsos tette azután lehetővé, hogy egyenesen Franciszek Bieliński herceg, lengyel koronamarsall fogadta. Még rejtélyesebb módon sürgős továbbutazásra ösztönözve, utóbbi ellátta a Magyar Királyságba érvényes útlevéllel, továbbá a fentebb említett Brühl miniszter által Xavér hercegnek címzett lezárt ajánlólevéllel. A bécsi kihallgatási jegyzőkönyv szerint egyértelműen a francia hadakkal Würzburg térségében állomásozó Xavér herceget arról értesítette az ajánlólevél, miszerint Kováts Mihály már szászöldi porosz bevetése során francia szolgálatba kívánt volna átállni, és ez ügyben kéri a miniszter a támogatást. Mivel azonban éppen nem Bajorország, hanem Magyarország felé vette útját, ezirányú magyarázatként azt állította, hogy további útja során tudomást szerzett a magyar királyi általános amnesztiáról, amelyben az ellenséges hadiszolgálatból hazatérőket részesítik, ezért inkább Krakkón és Lublón át a hazatérést választotta.⁸ Valószínűleg azonban a háttérben egészen más állhatott.

A porosz szolgálatban állt magyar szabadcsapat-vezért ugyanis a császári–királyi hadijelentésekből nemcsak jól ismerte a Habsburg-hadvezetés, hanem titkos ügynökeivel már külön is figyeltette. Így nem került el Bécs figyelmét, hogy Kováts Mihály váratlanul elhagyta a porosz hadiszolgálatot, sőt útvonalát is azonosítani tudta. 1761. április 8-án keltezett jelentésében pedig már egyenesen gróf Sternberg varsói követ jelentette bécsi megbízóinak, hogy Kováts Mihály odaérkezett. Azt is közölte, hogy a lengyel kormány szervektől kapott tájékoztatás szerint azok nem hisznek a dezertálás tényében, hanem továbbra is porosz szolgálatban lévőnek tekintik. Ugyan-

⁸ KA, HKR, Exp. Justiz 1762 Juni, Fasc. 752, fol. 421. skk.

akkor elhiszik Kováts Mihály azon szándékát, miszerint át akarna menni francia szolgálatba, ez az út viszont szükségszerűen császári-királyi felségterületen át vezet majd, ezért ellátják a szükséges papírokkal, további útvonalát pedig megfigyelik, és arról tájékoztatják a Bécszet képviselő diplomatát.⁹ Az április 11-i követjelentés megerősíti a lengyel információkészséget, és hozzáteszi, Kováts Mihály azt bizonygatja, hogy nem dezertált a császári-királyi hadiszolgálatból, hanem fogság utáni kényszerkatonáskodást vállalt csupán az ellenségénél.¹⁰ Következő jelentésében Sternberg gróf már azt kényszerült közölni, hogy a lengyel hatóságok elvesztették Kováts Mihály nyomát. Egyúttal megfogalmazta gyanúját, hogy esetleg „az orosz hadsereghez megy”, és „a porosz királytól kapott obsitja (...) csupán ürügy, hogy felderíthessen és cselet vethessen”, mármint a Habsburg Birodalommal szövetséges keleti nagyhatalomnál.¹¹

A számos bizonytalanságot Kováts Mihály lengyelországi tartózkodásával kapcsolatosan még az a tény is fokozza, hogy a Varsóban 1761. április 10-én útrakelt csak május 10-én érkezett Késmárcra, és semmilyen adat sem bukkant fel arra vonatkozóan, közben merre és kinél járt.¹² A magyar határátlépést követően őrizetbe vett Kováts Mihály azután egyáltalán nem menekült vagy hazatérő katona képét keltette. Az azonnal felvett jegyzőkönyv szerint „előkelő négyes fogaton” érkezett, „ezen kívül még négy pompás lovat is hozott magával”, mégpedig „lengyel ruhába öltözve, és szolgálkával körülvéve”. Minderre és a nála lévő ezerhétszáz aranyra, valamint gazdag málhára tekintettel „a kapuőrök lengyel kereskedőnek nézték és vélték”, ezért is engedték be Késmárcra. Olyan feltűnést keltett, hogy az éppen jelen lévő Görgey Ezékiel, Szepes vármegye alispánja, miután tanácskozott Jábróczky Norberttel, a Szepesi Kamara tanácsosával, őrizetbe vétette, és kihallgatta. Kováts Mihály ennek során nem tagadta kilétét, porosz hadiszolgálatból és Szászországból lengyel földön át vezetett útját és a nála előtalált papírok eredetét. Ugyanakkor úti célját illetően azt a meglepő közlést tette, miszerint „hazámba térek vissza, a király kegyelméhez, és az ausztriai Bécsbe megyek, mert vannak nálam a császári udvart érdeklő iratok”. Ezzel együtt átadta „a porosz királynak kilenc darab levelét”, amelyek címzettjeiről vagy tartalmáról ma már semmi ismeretünk sincs.¹³

⁹ Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien (A továbbiakban HHStA): Staatskanzlei, Polen, Relationen aus Warschau, Fasc. Sternberg, 1761, fol. 8.

¹⁰ U. o. fol. 14.

¹¹ U. o. fol. 18.

¹² HHStA, Staatskanzlei, Noten an den Hofkriegsrat, Fasc. 2. rot. fol. 228. skk.

¹³ KA, HKR, Exp. Justiz, 1762 Juni, Fasc. 752. fol. 421. skk. Az idézet helye: Finanz und Hofkammerarchiv, Wien (A továbbiakban: HKA): Ungarische Hoffinanz, Prot. Reg. 1761, Fasc. 1255. fol. 585.

A magyar határ átlépésének és az elfogásnak a körülményeit fontolgatva, egyetlen reális feltételezésünk adódik. E szerint a franciapárti és háborúellenes lengyel–litván csoportosulás látta el bizonyára mindazzal Kováts Mihályt, amit semmiképpen sem hozhatott magával Szászországból, a porosz haditáborból való távozásakor. Ugyanakkor a már említett irományokon kívül semmilyen más vonatkozású lengyel papírt sem találtak nála, így küldetéséről semmit sem tudunk, mivel ez irányban teljes hallgatásba burkolózott. Még az sem világos, porosz küldetése volt-e eredetileg, és az maradt továbbra is a lengyelek megtévesztésével, vagy eleve a lengyel ügy mellé való átállás indokolta a porosz előjárók megtévesztésével való távozást. Utóbbi feltételezést erősítheti, hogy maga is korábban a több ezres francia hadseregbeli magyar katonasághoz tartozott, amelyik a szövetségi rendszerek ellentétessé változásakor csak a hétéves háborút megelőzően hagyta el a Habsburg-szövetségessé vált Bourbon-uralkodót, hogy immár a Habsburg-ellenes háborúra készülő új ellenséghez, a porosz királyhoz csatlakozzon. Ugyanakkor viszont a francia hűségen visszamaradt magyar katonaság élén gróf Bercsényi László volt, aki immár Franciaország marsallja méltóságban állt és XV. Lajos egyik vezető katonai tanácsadójaként szolgált, és akár lengyel ügyekben is közbenjárhatott.¹⁴

A Habsburg–Bourbon együttműködés tükröződhet abban a figyelemre méltó fejleményben is, hogy a késmárki, majd lőcsei, pozsonyi, végül bécsi kihallgatások,¹⁵ továbbá az Udvari Haditanács Igazságügyi Bizottságának hosszas eljárását és a törzshadbírószági tárgyalást¹⁶ követően egyenesen az Államtanács elé, majd a Legfelső Igazságügyi Hatóság véleményezése után

¹⁴ Lásd erről bővebben. *Zachar József*: Franciaország magyar marsallja: Bercsényi László. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1987. 221. skk.

¹⁵ Magyar Országos Levéltár, Budapest (A továbbiakban: MOL): E-15 Magyar Kamarai Levéltár, Expeditiones cameralis (A továbbiakban: E-15), no. 116, 146 ex Maj. 1761; E-1 Magyar Kamarai Levéltár, Protocollum cameralis consilii (A továbbiakban: E-1), 1761, fol. 284, 303; Hadtörténelmi Levéltár, Budapest (A továbbiakban: HL), I. A-1, Akten des k. k. Generalkommandos in Ungarn (A továbbiakban: I. A-1), Protokolle der königlichen und hofkriegsrätlichen Rescripten 1756–1764, fol. 48, 63, 98; KA, HKR, Prot. Reg. 1761, Bd. 937, fol. 1082, 1125, 1328, 1335, 1407, 1534, Bd. 938, fol. 634, 1013, 1147, Bd. 941, fol. 623, 632, 635, 651, 686, 693, 698, 727, 732, 742, 754, 769, 780, 784, 820, 830, 851, 947, Bd. 942, fol. 183, 203, 212, 213, 246, 249, 281, 304, 311, 326, Bd. 950/a, fol. 47; Exp. Justiz, 1761-Aug-680, 1761-Sept-563, 1761-Sept-564, 1761-Okt-646, 1762-Febr-113, 1762-Juni-421 skk., 501. skk.; KA, Alte Feldakten (A továbbiakban: AFA), 1761-5-12, 1761-5-180, 1761-5-188; HKA, Ungarische Hoffinanz, Prot. Reg. 1761, Fasc. 1255, fol. 236, 249, 271, 282

¹⁶ MOL, C-42 Helytartótanácsi Levéltár, Acta miscellanea (a továbbiakban: C-42), Fasc. 2, fol. 13, Fasc. 4, fol. 12, 18 skk., Fasc. 78, no. 20, no. 500 ex 1761; HHStA, Staatskanzlei, Vorträge, Fasc. 135, fol. 110. skk.; Noten von der Staatskanzlei 1761, Fasc. IX/47/2, fol. 247; Staatskanzlei, Sachsen, Correspondenz, Fasc. 47, fol. 8, 85 skk.

ennek körében került végre lezárásra Kováts Mihály ügye. A József főherceg trónörökös által vezetett legfelső testület döntése és Mária Terézia uralkodói jóváhagyása alapján a perbefogott bizonyára a maga számára is meglepő módon ismét szabad ember lett. Ugyanis 1762. június 10-én az nemcsak szakított az eredeti hadbíróági ítélettel, amely teljes vagyonek Kobzása mellett életfogytiglani várfogságot mondott ki, hanem egyenesen úgy döntött, hogy „ez a Kováts teljesen ártatlan, és önkéntes visszajövetelével sokkal inkább szolgálaton kívülként tekintendő, azonnal szabadlábra helyezendő”.¹⁷

A Kováts Mihállyal kapcsolatos rejtélyeknek még ezzel sem lett vége. Ugyanis szabadon engedésével párhuzamosan Mária Terézia „az Udvari Haditanácson keresztül legmagasabb pártfogását ígérte meg”,¹⁸ míg utóbbi a fenti tényen túlmenően arról értesítette a Magyarországi Főhadparancsnokságot, hogy Kováts Mihály Magyarországon, ideiglenesen a Heves vármegyei Gyöngyösön, majd végleg a Sáros vármegyei Szinyén, kíván letelepedni.¹⁹ A Gyöngyösre érkezett hadfi első dolga volt, hogy porosz rangjában való átvételét kérje a császári-királyi hadseregbe, de ez azonnali elutasításban részesült a katonai vezetés részéről.²⁰ Kováts Mihály az elutasítás kézhez vételét követően haladéktalanul felségkérelemmel fordult Mária Teréziához.²¹ A katonai hatóságok további elutasító felfogása ellenére meglepő módon az uralkodó mégis megítélte Kováts Mihály számára a szolgálaton kívüli huszárőrnagyi rangot és a szokásos kegydíjat.²²

Ennek birtokában egyrészt átköltözött Szinyére, majd ott feleségül vette Szinyei Merse Tamás Sáros vármegyei alispán leányát, azután vele haladéktalanul Eperjesre költözött át. Az apóssá lett alispán hamarosan panasszal élt, hogy Kováts Mihály már a házasságkötés és átköltözés után egy héttel magára hagyta az ifjú hitvest. A panaszlevelek tartalma feltétlenül figyelmet érdemel, ezek szerint nemcsak idegenekhez távozott el, hanem azoktól hazatérve, éjszakánként irattekercsekkel zörgött, majd idegen (török és oláh) öltözetben ismét eltávozott. Így a házassági közösség hamar felbomlott,

¹⁷ HHStA, Staatsrat, Protocolle 1761, Fasc. 18. fol. 237. skk.; Verwaltungsarchiv, Wien (A továbbiakban: VA); Archiv des Innern und der Justiz, Obriste Justiz-Stelle, Niederösterreich, Protocolle 1762, Fasc. II. fol. 779. skk.

¹⁸ KA, HKR, Exp. Justiz 1763-Jänner-934.

¹⁹ HL, I. A-1, Protokolle der königlichen und hofkriegsrätlichen Rescripten 1756–1764, fol. 234.

²⁰ KA, HKR, prot. Reg. 1762. Bd. 942, fol. 1896. skk.

²¹ KA, HKR, Exp. Justiz, 1763-Feber-14.

²² U. o. 1763-Jänner-934, KA, HKR, Prot. Reg. 1763, Bd. 952, fol. 156, 163.

mindenesetre elhúzódó peres eljárásuk számos fontos adattal szolgál Kováts Mihály lengyel kapcsolataira vonatkozóan is.²³

Kováts Mihály kapcsolatainak felélénkülése mögött a szomszédos országbeli, időben egybeeső újabb belpolitikai fejlemények húzódtak meg. Egyre nyilvánvalóbbá vált az, ami azután III. Ágost lengyel király – litván nagyfejedelem (és II. Frigyes Ágost néven szászországi választófejedelem) elhalálózásakor 1763-ban bekövetkezett, hogy az Orosz Birodalom nyíltan beavatkozik a számára ugyancsak szomszédos Rzeczpospolita belügyeibe. Miután sem a szász trónörökös, sem egyes lengyel–litván nemesek által szorgalmazottan egy francia herceg királyjelölése sem járt sikerrel, 1764-ben II. Katalin cárnő akaratának megfelelően az orosz szuronyok árnyékában a megalkuvó rendek kegyencét, sőt a jól értesült kortársak szerint kedvesét, Stanislaw Poniatowski grófot emelték a trónra II. Szaniszló Ágost néven. E siker mögött az a tény húzódott meg, hogy a lengyel–litván nemesek egy további csoportosulása a korábbi idegen uralkodók helyett saját állambelit kívánt, Poniatowski pedig ennek az igénynek megfelelt, ráadásul az e csoportosulás élén álló Czartoryski hercegi családdal rokonságban állt. A cárnő akaratérvényesítésének pedig az adott nyomatékot, hogy már az előző esztendőben véget ért harmadik sziléziai (hétéves) háborúban való részvételre tekintettel a litván és lengyel felségterületet hadai átvonulási útvonalként igénybe vették, a béke bekövetkezte ellenére pedig csapatait nem hogy kivonta volna onnan, hanem jelentősen megnövelte azokat.

E jelölési-választási folyamattal szemben a lengyel–litván hazafias csoportosulás már megelőzőleg II. Frigyes porosz király, illetve Mária Terézia magyar király támogatásának elnyerésére törekedett. A berlini segítségbe vetett bizalom (amely ugyancsak meghúzódhat Kováts Mihály szívélyes lengyelországi fogadtatása és segítése mögött) hamar elszállt, miután már 1764-ben orosz–porosz szövetségekötésre került sor, és megállapodás született e két hatalom közt Poniatowski királlyá jelölésében. Maradt a magyar áttétellel megszerezhető bécsi császári segítségnyújtásba vetett remény. Ennek látható megnyilatkozásaként a benyomuló orosz csapatok elől a hazafias nemesi csoportosulás sok tagja azonnal a még Zsigmond király uralkodása alatt elzálogosított szepességi tizenhárom szász és három vármegyei városba (Szepesbélára, Leibiczre, Ménhárdra, Szepesszombatba, Poprádra, Sztrázsára, Szepesolasziba, Iglóra, Ruszkinra, Felkára, Szepesváraljára, Matheócza,

²³ HL, Póka-Pivny Aladár tudományos hagyatéka, I. 61. fol. 16. skk.; R. k. Érseki Levéltár, Eger: Protocollum Episcopalis Consistorii Agriensis, 1763. máj. 13., 1763. máj. 17., 1764. jan. 15., 1764. jan. 31., 1764. ápr. 2. 1764. máj. 22., 1765. ápr. 16., 1765. nov. 20., 1766. jún. 13., 1766. júl. 9., 1767. dec. 31., 1768. júl. 6., 1770. júl. 9., 1771. febr. 18., 1771. febr. 21. Ser. Coh. Loc. G. F. Fasc. K. M.

és Durandba, illetve Lublóra, Gnédára és Podolinba) menekült, hogy ott várja ki a kedvező alkalmat, amikor nyíltan felléphet.²⁴

Nem tudhatták, hogy a bécsi udvar ugyan az orosz befolyás elhárítását és Poroszország távoltartását tartotta volna célszerűnek az adott időben, de ennek elérése érdekében nem kívánt nyíltan fellépni, hanem a megoldást a franciák által a lengyel hazafias csoportosulásnak nyújtandó segítségtől, közvetlen lengyel akcióktól várta. Minderről tehát nem tudva, a szepességi városokba menekült lengyel–litván hazafias nemesek nemcsak nem tétlenkedtek, hanem azonnal az oroszellenes harc jegyében seregek toborzásához kezdtek. A beálltak között voltak magyarok, – és nemcsak a lengyeleknek elzalogosított városokból, hanem a környező magyar felségterületekről is. A Habsburg-hatóságok ezt jóindulatú elnézéssel tűrték.²⁵ A szepességi toborzásban bizonyára jelentős segítséget tudott nyújtani az a Kováts Mihály, aki már komoly katonai tapasztalatokkal rendelkezett.

Mindenesetre az ez időbeli lengyel kapcsolataira vonatkozóan ismét nagyon kevés nyomot hagyott hátra Kováts Mihály. Az 1764-es esztendőben végrehajtott lengyel toborzásban való részvétele legfeljebb csak sejthető. 1765-ben azonban komolyabbra fordult a helyzet. Miután nyilvánvalóvá vált, hogy a porosz tájékozódás értelmét veszítette, maradt a közvetlen szomszédok közül egyedüli lehetséges támaszként a Habsburg Birodalom, májusban népes kísérettel Eperjesre érkezett a lengyel–litván hazafias nemesi csoportosulás vezető egyénisége, Karol Stanislaw Radziwill herceg, wideni vajda, vilnai palatinus. Voltak vele olyan arisztokraták, akik látszólag csupán nagy mulatozásokkal töltötték idejüket. Az mindenesetre figyelemre méltó tény, hogy e mulatozásokban mindenkor részt vett Kováts Mihály is.²⁶ Ezeknek a mulatozásoknak a leple alatt lengyel–litván–magyar megbeszélések folytak, amelyek az előző évinél jóval hatékonyabb magyarországi toborzást céloztak.

A helyi hatóságok jelentései alapján a központi Habsburg-szervek, amelyek tudatában voltak, hogy a bécsi udvar kerülni akarja a lengyel ügyekbe való közvetlen beavatkozást, ugyanakkor a Radziwill herceg vezette lengyel–litván hazafias nemesek magyarországi, így eperjesi tartózkodásának igazi értelmét addig legfeljebb csak sejtették,²⁷ kénytelenek voltak a szolgál-

²⁴ *Rulhière, Ch.*: Histoire de l'anarchie de Pologne et du démembrement de cette république, Paris, 1807. (A továbbiakban: *Rulhière*) II. k. 213. skk.

²⁵ *Arneth, A.*: Geschichte Maria Theresias, Wien, 1863–1879. (A továbbiakban: *Arneth*) VIII. k. 45. skk.

²⁶ MOL, A-35 Magyar Kancelláriai Levéltár, Conceptus expeditionum (A továbbiakban: A-35), no. 34, 144 ex 1767.

²⁷ KA, HKR, Prot. Reg. 1765, Bd. 975, fol. 420, 524, 531, Bd. 976, fol. 689, 994, 1086, Bd. 978, fol. 88, Bd. 980, fol. 56.

laton kívüli magyar őrnagy ügyében intézkedni. Gróf Pálffy Lipót tábornagy, magyarországi főhadparancsnok már az Udvari Haditanácshoz intézett 1765. május 12-i jelentésében szóba hozta az eseményekkel kapcsolatosan hősünet, és rá vonatkozóan, mintegy elővigyázatosságból, a következő indítvánnyal élt: „A még mindig Eperjesen tartózkodó lengyel (!) Radziwill herceg helytelen viselkedése és kapcsolatai különféle kilengéseket eredményeztek az onnan befutott jelentések szerint Kováts Mihály, korábban porosz, jelenleg császári-királyi huszároőrnagy részéről. A jóváhagyandó döntés szerint legalább arra az időre távolíttassék el Eperjesről, amíg az említett Radziwill herceg ott tartózkodik.”²⁸

Az illegális lengyel–litván toborzás segítésének tényét bizonyítékok alapján csupán az év augusztusában, miután Radziwill és társai visszatértek lengyel felségterületre, tudták megállapítani, ám ennek valószínű elősegítése miatt mégis azonnal eljárást indítottak Kováts Mihály ellen.²⁹ Eperjesen áristomba zárták, majd Kassán jelöltek ki számára kényszerszármazékos lakhelyet.³⁰ Az Udvari Haditanács ugyanis június 25-i ülésén a következő határozatot hozta: „Kováts Mihály (...) küldessék Pálffy gróf belátása szerint más helységbe, ott tartsák kordában, és – ahogyan Ófelsége már kegyeskedett elrendelni – pontosan figyeljék.”³¹ A Kassára küldés ezek szerint Pozsonyban, a Magyarországi Főhadparancsnokságon megszületett döntés volt, ahová olyan jelentések érkeztek be, mint hogy Kováts Mihály nemcsak „Radziwill hercegnél van Eperjesen”, hanem egyenesen „Radziwill herceg szolgálatában áll”.³²

Kényszer-átköltöztetése bizonyára súlyosan érintette Kováts Mihályt, ezért azonnal igyekezett ez alól kibújni. Beadvánnyal fordult a katonai hatóságokhoz, amelyben háromhavi távollétre és bécsi tartózkodásra kért engedélyt. A támogatólag Bécsbe eljuttatott kérelmet az Udvari Haditanács 1765. december 18-i döntésével visszautasította.³³ Kováts Mihály nem nyugodott bele ebbe a döntésbe sem, már 1766. január 16-án azt kellett jelentenie a kassai hadparancsnokságnak, hogy hősünk engedély nélkül Egerbe távozott, onnan pedig ismételtén kérte a háromhavi bécsi tartózkodás engedélyezé-

²⁸ KA, HKR, Prot. Reg. 1765, Bd. 972, fol. 649.

²⁹ MOL, A-35, no. 34, 144 ex 1765.; KA, HKR, Prot. Reg. Bd. 976, fol. 689, Bd. 978, fol. 126, 134.

³⁰ KA, HKR, Exp. Justiz 1765-Juni-590.

³¹ KA, HKR, Exp. Justiz 1765-Juni-524.

³² HL, Póka-Pivny Aladár tudományos hagyatéka, I. 61. fol. 16. skk.; R. k. Érseki Levéltár, Eger: Prot. 1766. júl. 9. Ser. Coh. Loc. G. F. Fasc. K. M.

³³ KA, HKR, Prot. Reg. 1765, Bd. 973, fol. 1480, 1590, Bd. 976, fol. 584.

sét.³⁴ Február 1-jén pedig már egyenesen báró Anton Belendis tábornok, budai hadparancsnok jelentette, hogy Kováts Mihály oda érkezett, és közölte, hogy a jövőben Budán kíván letelepedni, mivel jogában áll tartózkodási helyét szabadon megválasztani.³⁵ Pozsonyból a Magyarországi Főhadparancsnokság válasziratában egyrészt kötelezte a kegydíjas huszárnagyot, hogy haladéktalanul térjen vissza Kassára, másrészt engedélyezte, hogy onnan, indokai feltüntetésével, benyújthassa átköltözési kérelmét. Kováts Mihálynak ez esze ágában sem volt, Budán mutatta be törzsorvosi bizonyítványát, amely ottani fürdők használatát javallotta. Az erre adott pozsonyi válasz azután a kúra tartamára engedélyezte az átmeneti budai tartózkodást.³⁶

A Kováts-ügy még ezzel sem került le a napirendről. 1766-ban Kassáról az ottani hadparancsnok ismét továbbította hősünk bécsi utazásra vonatkozó megismételt kérelmét, egyúttal annak igényét, hogy indokait Pozsonyban személyesen adhassa elő. A katonai előjáró szervek nem azt tanúsították válaszukkal, hogy összhangban járnak el. Ugyanis míg a Magyarországi Főhadparancsnokság megrótt a kassai kerületi hadparancsnokot, amiért nem akadályozta meg Kováts Mihály engedély nélküli előző év végi eltávozását, ám a pozsonyi utazás bécsi engedélyezését követően, hozzájárult az Udvari Haditanácstól visszautalt döntéssel az állandó budai tartózkodáshoz, miközben a bécsi utazással kapcsolatosan egyik sem foglalt állást.³⁷

Az eddigi gazdag forrásanyag 1767-től néhány évre teljesen meglepő módon hirtelen megszakad, hogy azután 1772-től újra bőséges adatokkal szolgáljon Kováts Mihály életével kapcsolatosan. Az a néhány év, amely személyét illetően máig teljesen homályos, éppen a legmozgalmasabb időszak a szomszédos lengyel nép történelmében, kölcsönös leszámolásra egymás ellen fegyverkezett a királpárti és a királyellenes konföderációvá szerveződő lengyel–litván nemesség. Fentebb már láttuk, milyen eleven kapcsolatban állt hősünk a lengyel–litván hazafias csoportosulás vezető egyéniségeivel. Lengyel adatok szerint ezek a kapcsolatok a magyarországi forráshiányos években ismételten jelentős mértékben megelevenedtek.³⁸

Ez volt az a történelmi pillanat, amikor az orosz befolyás felszámolására, a nemzeti függetlenség maradéktalan helyreállítására és a II. Katalin cárnő bábjaként uralkodó II. Szaniszló elleni fellépésre egymásra találtak az addig nem egy esetben elszigetelten tevékenykedő lengyel és litván nemek. A már említett Radziwill herceg mellett legjelentősebb szerepet két

³⁴ HL, I. A-1, Protokolle der königlichen und hofksriegrätlichen Rescripen 1766, fol. 26.

³⁵ U. o. fol. 63.

³⁶ U. o. fol. 94.

³⁷ U. o. fol. 109, 134, 176.

³⁸ HL, Póka-Pivny Aladár tudományos hagyatéka, I. 61. fol. 16. skk.

fivér, Adam Krasinski kamieni püspök és Michal Krasinski tábornok, illetve Józef Puławski warkai sztarosza és az ő két ifjú fia, a korán elesett Franciszek Puławski augustowi sztarosza és a nevéssé vált Kazimierz Puławski, aki tanulmányait követően Karl Christian Wettin kurlandi herceg mellett sajátította el a hadi mesterséget, játszott a Kis-Lengyelországból indult, Litvániát is magával ragadó és Kozákföldre terjedő oroszellenes háborúban.³⁹

1768. február 29-én ennek „a katolikus egyházért, a törvény, a szabadság, a jog védelméért és a függetlenségért” vívott harcnak a jegyében a délkeleti Podóliában fekvő Bar lengyel városcsücsében megalapították az e városcsücsről nevet nyert Bari Konföderációt. Ez a Konföderáció, „amely a lengyelek első újkori fegyveres felkelése volt,”⁴⁰ létrejöttétől kezdve hátszárnyának tekintette az észak-magyarországi szomszédos területeket az oroszok és az oroszbarát Radomi Konföderáció hívei elleni harcában. A hamarosan 8000 fős hadsereg máháját kezdettől magyar fennhatóság alatt álló területen tartották biztonságban, és a kirobbant harcokból menekültek is rendszeresen megjelentek az észak-magyarországi területen, elsödlelesen a még mindig Lengyelországnak elzálogosított szepességi városokban, de Bártfán, Eperjesen és másutt is. A Bari Konföderáció ugyanakkor igyekezett minden összeütközést kerülni a Habsburg-hatóságokkal, sőt vezérkara arra törekedett, hogy támaszra leljen a bécsi udvarban.

A Habsburg Birodalom politikájának irányítói nem léptek ki a semlegességből, de az orosz befolyás ellensúlyozására mindent elnéztek a Bari Konföderációnak. Ezzel párhuzamosan lehetőséget láttak az elzálogosított szepességi városok megváltás nélküli visszaszerzésére, amely ellen nem tiltakoztak a Bari Konföderáció vezetői. Viszonzásul a Habsburg-hatóságok eltűrték, hogy a túlerővel vívott harcban elszenvedett kezdeti kudarcokat (így az 1768. április 28-i, Staryj Konstantinów melletti csatavesztést, Chmielnik május 8-i feladását, a másnapi, Podhajec melletti újabb csatavesztést és főleg Bar városának 1768. június 20-i elcsücsét) követően a Bari Konföderáció Vezérő Tanácsa székhelyét a sziléziai Teschenbe, illetve Biala-Bielitzbe tegyék át. A bécsi engedékenységek áraként már 1768. július 17-én elrendelték a szepességi városok Habsburg-fennhatóság alá vételét, erre azonban különböző politikai megfontolások miatt végül is csak 1769 májusában került sor. Megkerülhetetlen tény, erre különösen jó alkalmat nyújtott, hogy az oszmán felségterületre menekült felkelő lengyel–litván hadak hatá-

³⁹ A Bari Konföderáció további neves tagjai közt volt Franciszek Branicki herceg, Michal Ogiński gróf, Adam Sieńawski gróf, Ignacy Malczewski tábornok, Józef Miaszczyński tábornok, Józef Zaremba tábornok.

⁴⁰ *Ajnenkiel, Andrzej*: Polish Ways to Independence after 1794. In: XX. International Colloquium of Military History, Acta, Warsaw, 1995. 19.

ron túli üldözésének ürügyén akkor már a szultán és cárnő közti, a francia király által erőteljesen szított nagyhatalmi háború is folyt a határtérségben.⁴¹ E francia diplomáciai tevékenységben egyébként meghatározó szerepet kapott báró Tóth Ferenc francia szolgálatban állt huszárezredes a krími tatár kán mellé rendelt konzullá való kinevezésével.⁴²

Addigra azonban Krakkó 1768. augusztus 22-i átmeneti elvesztését és újabb vereségeket követően a Bari Konföderáció székhelyét már áttették a Sáros vármegyei Gabaltóra, majd tartósan Eperjesre. A téli szállásra vonulás idején ugyanis a lengyel–litván seregek, amelyek élén magyar területen Stanislaw Łiaskowski, Maksymilian Zborowski, Stanislaw Poniński állt, minden támogatást megkaptak a magyar lakosságtól. A helyi hatóságok pedig nemcsak a magyar fennhatóság alatti területeken létesített táborukat tűrték el, hanem elnézték azt is, hogy Magyarországon szerzik be élelmüket, takarmányukat, a szükséges fegyvereket, lőszert és hadfelszerelést. Ezen túlmenően a magyar szervek még arra is késznek mutatkoztak, hogy úti levelet biztosítsanak a Bari Konföderáció futárainak, akik a Moldvába menekültekkel és az 1768. október 4. óta az Orosz Birodalommal hadban álló, szövetségesüknek tekintett Oszmán Birodalom határközeli hatóságaival az összeköttetést tartották. Sőt mára már az is világossá vált, hogy még a Fényes Portával, sőt a Legkeresztényibb Királlyal való lengyel–litván kapcsolatok is magyar felségterületen át kijuttatott megbízottakkal történt. Az orosz befolyás elleni politika jegyében mindezt a bécsi kormányhatóságok ugyancsak hallgatólagos jóváhagyással tudomásul vették.

Sőt a törökök és a lengyelek–litvánok elleni orosz katonai sikerek láttán még az ellen sem emeltek kifogást Habsburg-résről, hogy a Francia Királyság a Bari Konföderációnak oszmán közvetítéssel nyújtott katonai segítségét Magyarországon keresztül juttassa el. Így jelent meg 1769-ben a gabaltói lengyel–litván táborban Thesby de Belcour francia ezredessel az élén a tanácsadó és összekötő csoport, majd 1770-ben Eperjesen Charles-François Duperrier comte de Dumouriez ezredes (a francia forradalom későbbi kimagasló egyénisége), aki átvette a magyar területeken elhelyezettek kiképzését, később pedig, a II. Szaniszló trónfosztását kimondó bari határozatot követően, a harcokban is irányító szerepet vállalt. 1771-ben ugyancsak Eperjesen jelent meg a francia udvarnak a Bari Konföderáció mellé rendelt új főmegbízottja, Antoine-Charles du Haoux, baron de Vioménil tábornok. Ám az ő tetteik sem homályosították el, hogy a Bari Konföderáció harcaiban a leg-

⁴¹ *Rulhière*, II. k. 213. skk. III. k. 11. skk. IV. k. 88. skk.; *Kronikowski, A.*: Die Geschichte Polens, Dresden, 1827. IV. k. 94. skk. V. ö.: *Konopczyński, W.*: Konfederacja Barska, 2. k, Warszawa, 1936–1938.

⁴² *Zachar József*: Tóth Ferenc francia generális. In: U. ö.: Idegen hadakban, Magvető Könyvkiadó, Bp., 1984. 408–431.

energikusabb és legsikeresebb hadvezérnek Kazimierz Puławski tábornok bizonyult, akinek a nevéhez az 1768-ban Berdyczów monostoránál, 1769-ben Okopy Świętej Trójcy erődjénél, 1770 szeptemberétől 1771 januárjáig Jasna Góra monostoránál, 1772 februárjában–márciusában a Krakó, majd augusztusig Częstochowa birtokáért folytatott jelentős harcselekmények kötődnek. Eközben más lengyel hadvezérek is sikereket értek el Kis-Lengyelországban és Litvániában, ezek hatására egészen a nagy-lengyelországi Toruńig és Poznańig folytak a harcok⁴³

A lengyel–litván hazafias csoportosulással való kapcsolattartásban odáig ment el a bécsi udvar, hogy 1770-ben személyesen Mária Terézia fogadta a Főtanács küldöttségét, a következő évben pedig II. József császár és magyar korrégens járt Eperjesen és tárgyalt ott a Bari Konföderáció vezetőivel. Tegyük hozzá, ez a magas szintű kapcsolattartás már előrevetítette az orosz és porosz területszerző politikához való későbbi csatlakozást, amely felváltotta a lengyel–litván ügy támogatását. Az ezirányú politikai irányvonal határozott első megnyilatkozása volt a császári–királyi katonaság felvonultatása a lengyel határ mentén, majd az elzálogosított szepességi városok visszaváltás helyetti fegyveres visszafoglalása, sőt a határmenti három lengyel sztarosztaság: Nowy Targ, Czorsztyn és Nowy Sącz egyidejű, majd a nagyhatalmi osztozkodás jegyében még Barcić, Olszan és Ostrów sztarosztaság bekebelezése. Az orosz túlerőn túl ez is hozzájárult a Bari Konföderáció 1772-ben bekövetkezett térvésztségéhez és vereségéhez.

A bécsi diplomácia mindenesetre kettős játékot folytatott. Állítólagosan csupán „a lengyelországi zavargások továbbterjedésének megakadályozására” irányul, ezért járult hozzá herceg Kazimierz Poniatowski szepességi lengyel sztarosztá éppén a felkelőkkel való szembenállás miatti „ideiglenes” császári–királyi megszálláshoz. Ugyanakkor viszont a felkelő lengyeleknek Versailles-ba küldött meghatalmazottja, Makronowski tábornok azt a biztosítékot kapta gróf Mercy ottani Habsburg-követtől, hogy az ő támogatásuk segítségét szolgálja ez a szepességi császári–királyi erődemonstráció. Egyébként, amíg a császári diplomácia és politika a lengyel területek osztozkodásában vett részt, a határmenti magyar lakosság folytatta a sorozatossá vált hadi kudarcaik után folyamatosan és egyre nagyobb számban érkező lengyel harcosok befogadását és továbbmenekülésükig való támogatásukat.⁴⁴

⁴³ Archives des affaires étrangères, Paris: Correspondence politique, Pologne, vol. 296, no. 376, vol. 297, no. 61.; Lettres particulières du baron de Vioménil sur les affaires de Pologne en 1771 et 1772. Paris, 1808. 8. skk.

⁴⁴ Arnetz, VIII. k. 136. skk.; Beer, A.: Die erste Theilung Polens. Wien, 1873, I. k. 180. skk., II. k. 43. skk.; Divéky A.: A Lengyelországnak elzálogosított XVI szepesi város visszacsatolása 1770-ben. Bp., 1929. 22. skk.; Sváby F.: A Lengyelországnak elzálogosított XIII

Kováts Mihályról éppen az 1768–1772 közt elevenen egybefonódó határmenti lengyel–magyar együttműködés idejére vonatkozóan hallgatnak a források. A közvetett bizonyítékok mindenesetre arra a feltételezésre vezetnek, hogy az Eperjes–Bártfa térségében harcukra készülők lengyelek, litvánok közt kell keresnünk az egykori kiváló csapattisztet, a kisháború elismert mesterét. Ugyanis már a korábbi időben bizonyított eleven kapcsolatban állt a továbbra is vezető szerepet játszó Karol Stanislaw Radziwill herceggel, így jogosan gondolható, hogy ezúttal is mellé sietett, hogy segítségére legyen. A magyar földön harcra készülők és onnan bevetésre induló hadvezérek közt pedig ott volt az alig huszonéves gróf Kazimierz Pulawski, akkoriban a magyar felségterületbe beékelődött Nowy Targ területi sztarosztja, aki a későbbiekben sorozatosan úgy nyilatkozott hősiességéről, amely ekkori együttműködésükre utal. Sőt egyértelműen ezt a feltételezést erősíti, hogy az egyik utolsó harccselekményként a határhoz közeli utolsó bázisának, Czeszochowa megerősített kolostorának az ifjú Pulawski vezette védelme zárta le a Bari Konföderáció fegyveres küzdelmét, és Kováts Mihály csak ezt követően 1772. július 4. után került ismét a magyarországi hatóságok látókörébe.⁴⁵ E közvetett bizonyítékok alapján Kováts Mihály minden bizonnyal korábbi és későbbi lengyel kapcsolatainak megfelelően a Bari Konföderáció harcának aktív magyar támogatója, sőt a későbbi amerikai fejlemények által sugalltan minden bizonnyal egyenesen a konföderáltak egyik kiképzőtisztje volt.

A következő néhány évben ismét számos rejtélyes momentumot tartalmaznak a Kováts Mihállyal kapcsolatos források. Így már 1773-ban váratlanul kérvényt nyújtott be, amelyben egyenruha viselésének engedélyezését kérte.⁴⁶ Ennek elutasítását követően váratlanul szászországi utazást kérvényezett, és az Udvari Haditanácsig eljutott kérelem mindenütt nyílt utat kapott.⁴⁷ Ezután bár már 1773. október végén vagy november elején elhagyta Magyarországot, Szászországba csak 1774 májusában érkezett meg.⁴⁸ Bár

szepesi város története. Lőcse, 1895. 276. skk. V. ö.: *Koser, R.*: Aus der Vorgeschichte der ersten Teilung Polens. Berlin, 1908.

⁴⁵ HL, I. A-1. Prot. Exh. in Inst. 1772, t. I. fol. 396, 565, 591, 615.; *Kaczowski, G.*: Souvenirs de la Confédération de Bar. Paris, 1843.; *Konopczyński, W.*: Materiały do dziejów wojny konfederackiej 1768–1774. Kraków, 1931.; *Morawski, Sz.*: Materiały do konfederacji barskiej r. 1767–1768. Warszawa, 1966.

⁴⁶ HL, I. A-1, Prot. Exh. in Pub. 1773, t. I. fol. 179.

⁴⁷ HL, I. A-1, Prot. Exh. in Pub. 1773, t. II. fol. 165, 713, Prot. Exh. in Del. Mil. 1773, fol. 504, Prot. Exh. in Oec. t. IV. fol. 1955; KA, Militär Invaliden Stabs- und Pensionsbuch, 1773, fol. 32.

⁴⁸ Sächsisches Landeshauptarchiv, Dresden: Geheime Kanzlei, Loc. 5758, vol. VIII. fol. 5., vol. IX. fol. 28. skk.; Stadtarchiv Leipzig, Sect. II. Handelsgerichtsakten, K-1011, fol. 1. skk.; HHStA, Staatskanzlei, Sachsen, Berichte, 1775, Fasc. 28, Nr. 6. fol. 22, Weisungen, 1775, Fasc. 28, fol. 31.

semmi konkrétumot nem tudunk a további lengyel kapcsolatairól, mégis fontos körülményt kell megemlítenünk. Éppen Kováts Mihály szászországi útjával egybeesően folyt a Bari Konföderáció korábbi harcosai egy jelentős csoportjának Franciaországba való áttelepülése és éppen e közbeni ideiglenes szászországi tartózkodása. Tevételes közreműködésre, korábbi szászországi kapcsolatainak a lengyelek, litvánok érdekében való hasznosítása feltételezhető, mivel egyenesen tizennégy havi távollét után tért csak haza szülőföldjére.⁴⁹

A továbbiak szempontjából sem érdektelen, hogy a kegydíjas császári-királyi törzstisztek akkoriban elrendelt egészségügyi felülvizsgálata során egészségesnek, hadiszolgálatra alkalmasnak minősítették, sőt beosztották a Török-huszárezredbe háborús tartalékosnak.⁵⁰ Meglepő módon akkor a protestáns Kováts Mihály nemcsak újabb szászországi útra, hanem egyúttal római zarándoklatra irányuló kérelmet nyújtott be és ily módon kiterjesztett úti levelét kézhez is vehette.⁵¹ E mögött is lengyel kapcsolatai sejthetőek. Ugyanis a Bari Konföderáció harcosainak egy része, éppen Kazimierz Puławskit követve, a vereséget követően oszmán felségterületen át Velencébe ment, ott gyülekezett. Ott készültek arra, hogy a Karol Radziwill által kimenekített hadipénztárakra építve a török mellett hadrakelő segélyhadat szervezzenek. A török–oroszbékekötés bekövetkezte miatt hadba vetésükre mégsem került sor, a háború folytatására kész lengyelek erre szétszóródtak Európa déli és nyugati országaiban. Mindenesetre ehhez képest különösen megkésetten, csak 1776. október–november fordulóján kelt ismét útra hősrünk, mégpedig minden korábbinál távolabb vezető útra.

A katonai hatóságok irategyütteseiben fennmaradt feljegyzések szerint, ezúttal egyáltalán nem Szászország felé vette útját, hanem azonnal Itáliának tartott, és hamarosan Velencében, Torinóban, Genovában bukkant fel, mégpedig császári-királyi egyenruhában.⁵² Útjának következő állomása Párizs

⁴⁹ HL, I. A-1, Prot. Exh. in Just. 1774, t. I. fol. 257, 332, 520; KA, Generalkommando Wien, Exh. Prot. des Feldkriegssekretariats, 681 ex 1774, 69 ex 1775.; KA Invalidenamt, Prot. 244 ex 1775, Invaliden Exh. Prot. Biber 1773, fol. 476, 512, 855, 906, Thoren, 1774, fol. 209, 689, 731, Stadler, 1775, fol. 421, 470, Biber, 1775, fol. 56, 75, Militär Invaliden Stabs- und Pensionsbuch 1773–1777, t. I. fol. 217.

⁵⁰ KA, HKR, Exp. 1775–51–86.

⁵¹ HHStA, Hofkanzlei, Noten von der HK 1774–1775, Fasc. 24. rot. számozatlan; HL, I. A-1, Prot. Exh. in Jud. Del. Mil. 1775, fol. 328, 1776, fol. 489, 1777, fol. 156; MOL, E-35, no. 631, 1516 ex 1775; KA, Militär Invaliden Stabs- und Pensions-Buch 1773–1777, t. I. fol. 217.

⁵² HHStA, Staatskanzlei, Venedig, Berichte, 1776, Fasc. 52, Nr. 55, Venedig, Weisungen, 1776, Fasc. 12, számozatlan, Turin, Weisungen, 1776, Fasc. 12, számozatlan, Turin, Relationen, 1776–1779, Fasc. 6. rot, számozatlan, Lombardei, Correspondenz, 1776, Fasc. 166, fol. 98; HHStA, Hofkanzlei, Noten vom HKR 1776–1777, Fasc. 22, fol. 210. skk.,

volt, ahogyan jelentették,⁵³ majd következett a legnagyobb horderejű információ: „nemes Kováts nyugalmazott huszároőrnagy (...) tanúvallomás szerint Bordeaux-ba, a francia tengeri kikötőbe ment, de onnan továbbállva, Amerikába távozott, és ott az Egyesült Tartományokban hadi szolgálatba lépett”.⁵⁴ Ezáltal egyértelművé válik, miszerint Kováts Mihály eleve abba a francia kikötőbe sietett, ahonnan az önkéntesek, köztük nagyobb számban a lengyelek, útra keltek az Újvilágba, hogy a szabadságukért, függetlenségükért küzdő ottani brit tartományok népének harcát segítsék.

E függetlenségi harcról már szülőföldjén tudomást szerezhettek hősről, és a távoli események korán felkelthették figyelmét, ugyanis már 1774-től rendszeres híradással szolgált az amerikai eseményekről a *Pressburger Zeitung*. Így Kováts Mihálynak tudomása lehetett az I. Kontinentális Kongresszus ülésezéséhez vezető eseményekről, a brit uralommal a természetjog alapján történt szembefordulásról, a nyílt fegyveres harc előkészületeiről, a brit expedíciós áthajózásáról, a függetlenségi háború kibontakozásáról, a Kontinentális Hadsereg sikereiről, a Tizenhárom Amerikai Egyesült Államok megalakulásáról. De különösen felkelthette figyelmét mindaz a híradás, amely amerikai megbízottak francia földre érkezéséről, szövetségi kapcsolatok teremtésére és önkéntesek áthajóztatására irányuló párizsi, madridi, berlini, bécsi és toscanai tevékenységükről szólt.

Különösen nagy hatással lehetett rá a *Pressburger Zeitung* 1776. január 24. száma óta egyre terjedelmesebb híradás az önként fegyveres támogatóként az Újvilágba távozott legkülönbözőbb európai csatlakozótról. Ezek között pedig a francia önkéntesek mellett különösen nagy arányban voltak emigrációba szorult lengyelek, így a Bari Konföderáció harcosaival oszmán felségterületen át a Francia Királyságba távozott és onnan immár az amerikai függetlenségi háború támogatása céljából átkelő Kazimierz Pulawski. Ezért siethetett Kováts Mihály korábbi bajtársaihoz, hogy csatlakozzon hozzájuk, és velük együtt ismét szabadságharcot vállalhasson. 1777. január 13-án keltezte Bordeaux-ban Benjamin Franklin megbízotthoz írt nevezetes latin nyelvű levelét, amelyben sietett közölni, hogy „önként és szabad akaratomból érkeztem ide”, hogy „az áldásthozó Gyűlés szabadságáért a leghívebben feláldozzam egész magamat”, és „semmit sem kívánok olyan hevesen, mint hamar útra kelni”, hogy „ott, ahol azt a legnagyobb katonai szükség megköveteli, szakadatlan szolgálatban éljek-haljak”. Átkeléséhez csak szükséges

Noten an den HKR 1777–1778, Fasc. 6. rot. számozatlan; HL, I. A-1, Prot. Exh. in Jud. Del. Mil. 1776, fol. 531, 1777, fol. 33.

⁵³ KA, HKR, Prot. Reg. 1777, Dep. Lit. C. Liber. IV.a., Bd. 1211, fol. 133, Bd. 1386, fol. 852.

⁵⁴ HL, I. A-1, Prot. Exh. in Jud. Del. Mil. 1778, fol. 26.

irományokat kért, áthajózásáról maga gondoskodott, sőt azt is közölte, hogy társakat is vár.⁵⁵

A Kováts Mihályt, akinek nem volt türelme kivárni a szükséges amerikai megbízotti papírokat, az Újvilágba szállító, Whippy kapitány parancsnoksága alatt állt Catherina from Dartmouth nevű hajó vette fel, amely 1777. február 26-án szedte fel a horgonyt a bordeaux-i kikötőben. Újvilágbeli kikötésének napja nem ismert, de hőszünk már április 30-án Rhode Islandon Providence-ban jelentkezett Joseph Spencer tábornoknál. Az ő ajánlólevelével megjelent magyar önkéntest azután Morristown-ban egyenesen George Washington tábornok, a főparancsnok fogadta, mégpedig az ugyancsak európai megbízatással tevékenykedő Arthur Lee-nek fivéréhez, Richard Henry Lee tábornokhoz küldött levele szerint fontos ügynöki jelentésekkel. Ám az idegenek alkalmazásától vonakodó Washington bizalmát és támogatását nem nyerte el, így a II. Kontinentális Kongresszus nem alkalmazta a függetlenségi hadseregben, miközben köszönetét fejezte ki felajánlkozásáért.⁵⁶ Erre a tétlenkedést nem ismerő, ha angolul nem is, de németül jól beszélő Kováts Mihály (az amerikai forrásokban leggyakrabban Cowatz) felvételét kérte és nyerte a pennsylvaniai szabad német zászlóaljba. A Delaware folyó menti harcokkal kapcsolatos részvételéről nincs forrásunk, mindenesetre kezdetben „újoncozó tisztt” beosztásban alkalmazták.⁵⁷

Másként indult Kazimierz Puławski (az Újvilágban Casimir Pulaski) amerikai katonai pályafutása. Ő ugyanis 1777. június 5-én írta alá Párizsban a Kontinentális Hadseregben való szolgálatvállalási kötelezettséget. Áthajózva, egy hónap múlva Bostonban szállt partra, és egyenesen Washingtonhoz sietett. Az ő alkalmazása is késett, de ő erre nem várva, azonnal bekapcsolódott a harccselekményekbe, és így részese volt a Brandwyne melletti szeptember 11-i, brit győzelemmel végződött csatában.⁵⁸ Ennek híre még a korabeli Magyarországra is eljutott, híreit a közéletű kassai filozófiatanár 1780-ban egyenesen Párizsban Benjamin Franklintól szerezte: „Pulawsky

⁵⁵ American Philosophical Library, Philadelphia, Pennsylvania: Manuscripts, Papers of Benjamin Franklin, vol. LXX. no. 88. fol. 1. skk. Közölte Vasváry Ödön in Református Újság, 1939. szept. 4., kritikai kiadásban: Zachar József in Hadtörténelmi Közlemények, 1979/2. 318. skk.

⁵⁶ Fitzpatrick, J. C. (kiad.): The Writings of Washington from the Original Manuscript Sources 1745–1799. Washington, D. C., 1933, vol. 8, fol. 76.; Lovell, J.: Papers of the Continental Congress, vol. 1, p. 17, vol. 2, p. 384.

⁵⁷ Somogyi Könyvtár, Szeged: Vasváry-gyűjtemény, Kováts Mihály, vol. I. fol. 52.; Haimann, M.: Poland and the American Revolution War. Chicago, 1932, 84.

⁵⁸ Griffin, M.: General Count Casimir Pulaski. In: The American Catholic Historical Researches, Parkersburg, Pennsylvania, 1910/1 (A továbbiakban: Griffin): 5. skk.

gróf ennél az akciónál nagyon kitűnt, az ellenséget pisztolylövésre megközelítve, felderítést hajtott végre az arcvonalon a könnyű lovassággal.”⁵⁹

A következő hadmozdulat során érintkezett először Kováts Mihály és Kazimierz Pulawski amerikai pályafutása. Az október 4-i, a Germantown mellett táborozó brit erőkhöz való rajtaütésbe ugyanis mind a helyi milíciát jelentő szabad zászlóalj kötelékei, mind a reguláris hadat jelentő Kontinentális Hadsereg egyes alakulatai egyaránt bekapcsolódtak, vállvetve harcoltak. A sikeresebb, akiről már akkoriban bővebben szóltak a híradások, a közel negyedszázaddal fiatalabb Pulawski volt, mivel addigra – már szeptember 15-i hatállyal – Washington indítványára a II. Kontinentális Kongresszus kinevezte brigadérosi rangban lovassági parancsnokká.⁶⁰ Ez a lovasság akkoriban mindössze négy, egyenként alig kétszáz fős könnyűdragonyos ezredet jelentett, amelyet a gyalogság alárendeltségében kisegítő harcfeladatokra alkalmaztak.

Pulawski már 1777. augusztus 25-én felismerte a lehetőséget, és Washington tábornokhoz intézett kérelmében egy saját vezényeltű, európai mintára szervezendő önálló könnyűlovas kötelék felállítását kezdeményezte.⁶¹ Éppen e tervet alapján állította őt Washington az egész kontinentális lovasság élére.⁶² Az újonnan kinevezett lovassági parancsnok főhadiszállását a Germantown-hoz közeli Worcester Township helyiségben üttette fel, és első ezirányú megnyilatkozásában a lovasság gyalogságnak alárendelt széttagolt alkalmazása ellen emelt szót.⁶³ A továbbiakban a lovas fegyvernem fejlesztését célzó egyre határozottabb és egyre inkább Kováts Mihály hatását tükröző további felterjesztésekkel élt. 1777. november 23-án új alakulatok szervezését, köztük egy szabad huszárezredét, valamint egy, a lovas előképzést segítő milíciakötelékét, továbbá minden egységnél kiképzőtiszti beosztás rendszeresítését indítványozta. Az év december 19-i újabb felterjesztésében a hangsúlyt a megfelelő fegyverzet, felszerelés biztosítására, a személyi és anyagi nyilvántartás fontosságára, az ezekhez szükséges rendszeres szemlék bevezetésére helyezte. 1777. december 29-i felterjesztésében egyenesen azzal kezdte javaslatát a porosz hadseregben sohasem szolgált ifjú

⁵⁹ Zimmer, Johann: Merkwürdige Briefe und Schriften der berühmtesten Generäle in Amerika nebst derselben beygefügeten Lebensbeschreibungen. Augsburg, 1782. 211.

⁶⁰ Bentalou, P.: Pulaski vindicated from an upported charge inconsiderately or malignantly introduced in Judge Johnson's Sketch of the life and correpondence of Gen. Nathaniel Greene. Baltimore, 1824. (A továbbiakban: Bentalou) Jegyzetekkel ellátott kritikai kiadása: Magazin of History, Philadelphia, Pennsylvania, 1809/8: 84. skk.

⁶¹ Griffin, 8. skk. o.; Worthington, C. F. (kiad.): The Writings of George Washington. New York, 1890. (A továbbiakban: Worthington) IX. k. 288.

⁶² Worthington, VI. k. 57.

⁶³ Griffin, 18. skk.

Puławski brigadéros, hogy „magamévá teszem azt a szolgálati szabályzatot, amely Poroszország királyának hadseregében van gyakorlatban”. A továbbiakban egy újabb meglepő, de a további fejleményekből jól megérthető fordulattal a következőt is indítványozza Washington tábornoknak: „Egy kiképzőmester kinevezésére lesz szükség, akinek ezredesi rangja lenne, és aki a gyakorlatokra felügyelne, a tiszteket különböző kötelességeikre kiképezné.”⁶⁴

Ha kétség merülne fel, hogy e felterjesztések mögött Kováts Mihályt kell látnunk, Puławski brigadéros 1778. január 9-i, döntést sürgető újabb megkeresése világosan bizonyítja ezt: „Az ezredesnek kell a legénységet begyakoroltatnia és a szolgálatra kioktatnia. Kováts ezredes nagyérdemű férfiú, és ő látja el a kiképzőmester beosztását. A kiválasztásra méltó tiszt, és kizárólag képességeinek teljes ismeretében kérem, hogy Excellenciád őt alkalmazza. Ajánlhatom őt, és biztosíthatom Excellenciádat, hogy sohasem lesz oka a beléje helyezett bizalmat megbánni, ha ez a javaslat megfelelő volna Excellenciádnak. Minél hamarabb, mert legjobb tájékozódásom szerint ő végtelen hasznára lesz a lovasságnak idei szállásán.”⁶⁵ E felterjesztésében a lengyel földről érkezett parancsnok kétség nélkül azt közölte amerikai előjárójával, hogy egykori magyar bajtársa immár az ő egyoldalú megbízásából nemcsak mellette szolgál, hanem éppen a lovas fegyvernem megteremtése szempontjából legfontosabb beosztást tölti be az ő utána következő legmagasabb rangban. Ebben a kiképzőmesteri beosztásban és ezredesi rangban kérte Kováts Mihály számára a főparancsnoki megerősítést, mivel meggyőződött kiváló elméleti és gyakorlati felkészültségéről, mégpedig bizonyára nem csupán a néhány hetes újvilágbeli együttműködés során, hanem már az egykori lengyel–litván szabadságharc idejében is.

Bár fogalmazványának tanúsága szerint valami oknál fogva Washington még mindig idegenkedett Kováts Mihály kinevezésétől, miként általában vonakodott az európaiak magas beosztásba helyezésétől, ez mégis bekövetkezett. 1778. január 14-én tudatta Puławski brigadérossal. „Minthogy oly sokat beszéltek már Kováts úr jelleméről és képességeiről, nincs kifogásom az ellen, hogy néhány hónapra kiképzőmesteri beosztásban alkalmaztassék. Egyidejűleg azonban óvom Önt attól az előszeretettől, hogy külföldieket vegyen fel szolgálatra, mert az ország nyelvének, valamint a nép génuszának és szokásainak nem ismerése gyakran okoz nehézségeket és kellemetlenségeket, amelyek kockázatát nem szabad vállalnunk, kivéve rendkívüli

⁶⁴ Griffin, 26. skk. Az idézetek helye: 31.

⁶⁵ Griffin, 34.

tehetségek és képességek esetét.”⁶⁶ A Kovátsról még érezhetően idegenkedő Washington csupán rangfokozat nélkül megbízott kiképzőmesteri alkalmazást engedélyezett. Ezt is bizonyára csupán azért, mert ennek érdekében mások is szót emeltek, bár a mozgatóerő egyértelműen Pulawski volt. Washington levelének napján keltezte a főhadiszálláson ezt megerősítő levelét H. E. Lutterloh ezredes, aki J. Laurens alezredessel tudatta. „Tegnap levelet kaptam Pulaski tábornoktól. (...) Ő is ezt a híres Kováts ezredest akarja, aki kitüntetésekkel szolgálta végig az utolsó háborút a porosz király alatt (...). Itt vannak tisztek és legények, akik alatta szolgáltak, és ő tudna még embereket szerezni magának. Pulaskinak kiképzőmesterként kellene. Jobb is volna erre a célra, mint az a francia ember, aki volt, és sohasem szolgált a könnyű csapatoknál.”⁶⁷

Bizonytalan jövőjétől függetlenül rendületlenül folytatta hadi tevékenységét Kováts Mihály. Bár ismételten Pulawski terjesztette fel az újonnan elkészített fegyelmi szabályzatot, e mögött is egyértelműen magyar bajtársa munkáját kell látnunk.⁶⁸ Kováts valódi hadseregfejlesztő szándékát egy máig fennmaradt német protestáns egyházi napló őrizte meg 1778. január 24-i bejegyzésében: „(...) ideérkezett a híres Kováts, a legutóbbi háború porosz huszártisztje, aki különben már régen nyugalomban volt, hogy megtudja, miben segíthetnénk itt egy huszárcsapat felszerelésében és felruházásában, amelyet a Kongresszus számára fog felállítani.”⁶⁹ A tervezett huszárkötélék anyagi vonzatát egyébként 1778. február 4-i felterjesztésében közvetlenül Washington tábornokkal tudatta.⁷⁰

Együttműködésük egyre inkább meggyőzte Pulawskit, mennyire méltánytalan Kováts rangfokozat nélküli ideiglenes megbízatása. 1778. január 31-én Trentonból Washingtonhoz intézett jelentésében, miközben szállásmesteri beosztás létesítését kezdeményezte, ismételten szóba hozta ezt a kérdést: „Feltétlenül szükség van arra, hogy a lovasságnak kiképzőmestere legyen, aki a hivatásos és nem hivatásos tiszteket a szolgálat szabályaira

⁶⁶ Library of Congress, Washington, D. C.: Manuscripts, Writings of Washington, Series B, vol. IV. fol. 412.; V. ö.: *Griffin*, 26.

⁶⁷ Library of Congress, Washington, D. C.: Manuscripts, Washington's Papers, vol. 65, fol. 42.; Somogyi Könyvtár, Szeged: Vasváry-gyűjtemény, Kováts Mihály, vol. I. fol. 70.

⁶⁸ *Griffin*, 37.

⁶⁹ Moravian College and Theological Seminary, Bethlehem, Pennsylvania: Archives of the Moravian Church. The General Bethlehem Diary of 1778, számozatlan. V. ö.: The Pennsylvania Magazin, 1889, 19. o.; Somogyi Könyvtár, Szeged: Vasváry-gyűjtemény, Kováts Mihály, vol. IX. fol. 31. skk.

⁷⁰ Library of Congress, Washington, D. C.: Manuscripts, Washington's Papers, Series IV. Reel 50. V. ö.: Somogyi Könyvtár, Szeged: Vasváry-gyűjtemény, Kováts Mihály, vol. IX. fol. 21.

oktassa. Miután kezemben van a parancsnokság, kötelességem, hogy óvatosan járjak el, hogy ez a tisz, különböző okokból ténylegesítettén, kiküszöbölhesse a rossz szokásokat és megszüntethesse a törzstisztek hibáit. Most itt van ebben az országban ez a Kováts nevű tisz. Tudom róla, hogy becsülettel szolgált a porosz hadseregben, és biztosíthatom Excellenciádat, hogy minden tekintetben meg tudna felelni ennek a feladatnak.”⁷¹ Február 4-i újabb jelentésében, miközben beszámolt a lovasezredek felszerelésének, alapkiképzésének a lezárultáról és jelezte az ellenőrző hadgyakorlat küszöbön álltát, ismételten szót ejtett Kovátsról. Ebben az összefüggésben, akár a kiképzőmesterinél fontosabb beosztásra is alkalmasnak minősítve, megint csak Washington figyelmébe ajánlotta: „Ha összegyűjtené az általam írt megelőző leveleket, különösen a lovasság szervezésére és Kováts ezredes megbízatására vonatkozó javaslatokat, amelyek szerint arról a felhatalmazásról van szó, hogy ezredesként egy különítményt vezényeljen, (akkor látná, hogy) támogatásban nagyobb hasznát lehetne venni, mint bármely más szolgálatban.”⁷²

Puławski és Washington további levélváltása arról tanúskodik, hogy a főparancsnok elzárkózott a szerény lovasság mindenfajta fejlesztése elől, továbbra is csupán az eleve adott négy, egyenként kétszáz fős „ezreddel” számolt, mégpedig változatlanul a gyalogság kisegítő erejeként. Egységei élén az 1778-as tavaszi hadjáratban Anthony Wayne tábornok alá rendelten ennek megfelelően kellett működnie Kazimierz Puławski brigadérosnak, jól érezhetően egyre inkább elkedvetlenítve a furcsa harceljárástól. Megérlelődött elhatározása, hogy lemond lovassági parancsnoki beosztásáról, és eredeti elképzelése szerint egy önálló csapatot szervez, amelyet saját haditapasztalatai alapján vezényelhet.⁷³ A főparancsnok megértette a lengyel brigadéros február 28-án papírra vetett érveit, sőt támogatólag továbbította azt Henry Laurensnek, a II. Kontinentális Kongresszus elnökének, akinek március 19-én Puławski közvetlenül is benyújtotta lovassági parancsnoki lemondását és légioalapítási kérelmét.⁷⁴ Már ebben ismételten tanúbizonyságot tett a lengyel–magyar fegyverbarátság szilárdságáról: „Alárendeltemnek egy tapasztalt tiszteket ajánlanék, Kovátsnak hívják, előzőleg szabadcsapat-vezér volt porosz szolgálatban, és ezredes.”⁷⁵

⁷¹ Griffin, 41.

⁷² Griffin, 43.

⁷³ Griffin, 45. skk.

⁷⁴ Worthington, VI. k. 422.; Griffin, 53.

⁷⁵ Pivány Jenő: Hungarian–American historical connections from pre-Columbian times to the end of the American Civil War. Bp., 1927. 21.

A kongresszusi döntés 1778. március 20-án megszületett, létrejöhetett a Pulawski-légió: „Elhatároztatik, hogy Pulaski gróf megtartja az Egyesült Államok hadseregének brigadérosi rangját, és hogy önálló seregteste lesz, amely 68 lovasból és 200 gyalogosból fog állni, a lovasokat dzsidával fegyverzik fel, és a gyalogosokat a könnyűgyalogság mintájára szerelik fel.” Április 18-án újabb határozattal megszülettek a Washington tábornok által indítványozott személyi döntések is a légió tisztikarát illetően: „Elhatároztatik, hogy Michael de Kowatz ezredes-parancsnokká, gróf Julius de Montfort őrnaggyá, John de Zielinski a duzsidasok kapitányává (...) neveztetik ki.”⁷⁶

Annak bizonyosságaként, hogy hivatalos kinevezés nélkül is Kováts Pulawski mellett tartózkodott, felidézzük, hogy az új légióba szóló toborzási felhívást már 1778. április 14-étől kezdve közzétette.⁷⁷ Ezt követően főleg amerikai németeket igyekezett megnyerni az új alakulat számára, ugyanakkor engedélyeztette, hogy a brit ellenségtől átszökő német zsoldosokat is felfogadhasson.⁷⁸ A tervezett 268 fő helyett végül is a túljelentkezés miatt 330 fős légióban a németek valóban túlsúlyra juthattak, ugyanis fennmaradt a légió német nyelvű indulója.⁷⁹ Ennek következtében a két könnyűdrago-nyos és egy dzsidás szakaszból álló lovasságon, a két könnyűgyalog, egy-egy vadász és gránátos századból álló gyalogságon kívül még egy létszámfeletti század szervezésére is sor került, amelyből a továbbiakban a veszteségeket pótolták. A tisztikarból huszonkét fő neve maradt fenn, ezek szerint csak egy lengyel került be közéjük, magyar egy sem, valamennyien németek, franciák és angol születésű amerikaiak voltak.⁸⁰

A Pulaski-légió főhadiszállását a hadvezetés a Maryland állambeli Baltimore-ban jelölte ki, míg a lovasok gyülekeztetése Eastonban, a gyalogosoké Trentonban történt. A lengyel–magyar katonai vezetésű egységnek a pennsylvaniai Bethlehembben elkészített és máig fennmaradt zászlója meglepő módon latin felirattal ellátott. Az egyik oldalon kék mezőben tizenhárom

⁷⁶ Library of Congress, Washington, D. C.: Papers of Cont. Congr, vol. V. fol. 435. skk. V. ö.: Spencer, R. J.H. Pulasky's Legion, Maryland Historical Magazin, Baltimore, 1918/IX: 214.; Kemp, F. W.: A nest of Rebel Pirates, Atlantic City. New Jersey, 1966. (A továbbiakban: Kemp) 37.; Worthington, X. k. 364.

⁷⁷ The Maryland Journal and Baltimore Adversiter, 1778. ápr. 14.; The New Jersey Gazette, 1778. ápr. 23. stb.

⁷⁸ Griffin, 56. skk.

⁷⁹ Staundt, J. J. (kiad.): Pennsylvania German Poety 1685–1880. Pennsylvania folklore, Pitsburg, 1955. Iv. k. V. Ö.: Somogyi Könyvtár, Szeged: Vasváry-gyűjtemény, Kováts Mihály, vol. IV. fol. 35.

⁸⁰ Borg, F. A.: Encyclopedia of Continental Army units. Harisburg, Pennsylvania, 1972, 101.; Holst, D. W. – Zlatich, M.: Dress and Equipment of Pulaski's Independent Legion, Military Collector and Historian. Washington, D. C., 1964. 98. skk.; Kemp, 39. skk.

elszórt arany csillag veszi körül a közismert keresztény Isten-ábrázolást, a háromszögbe zárt szemet e felírással: *Non Alius Regit*”, azaz „nem más uralkodik”. A másik oldalon ugyancsak kék mezőben egybefonódott arany US-monogram körül e hibás felirat van: „*Unita Virtus Forcior*”, valószínűleg „az egyesített erők bátrabbak” értelemben.⁸¹

Kováts Mihály ezredes a különböző országokból érkezett önkénteseket, akikből egységet kellett kovácsolnia, e szavakkal jellemezte Washington tábornoknak: „azért jönnek ide, hogy éljenek és meghaljanak ennek az országnak a szabadságáért”.⁸² Első, még a toborzás előtti bevetésük azonban, amelyet Kováts ezredesnek személyesen kellett irányítania, azonnal megvilágította a függetlenségi háború kétarcúságát. Ugyanis már 1778. július közepén a britek által maguk mellé állított indián őslakosság Pennsylvaniába benyomuló köteléke ellen kellett harcba lépniük,⁸³ míg a toborzás lezárását követő Baltimore-i díszszemlére csak július 29-én került sor.⁸⁴ A továbbiakban a Pulaski-légió, élén a névadó brigadérossal és Kováts ezredessel, augusztusban a New York államban, szeptemberben és októberben New Jersey államban vett részt egyre véresebb és embert próbáló kisháborús küzdelmekben.⁸⁵ A kimerült egység téli szálláskörzetként, de határvédelmi feladatok ellátása közti rendbeszedésre New Jersey államban Rosenkrantz térségében került kivonásra. Ott a parancsnoki feladatok teljes egészében Kováts ezredesre hárultak, mivel Puławski brigadéros engedélyt kapott a pennsylvanai áttelelésre. Fő gondját mindvégig a lovak takarmányozása jelentette a hivatalosan „a gróf Pulaski-féle csapattest vezénylő tisztje” beosztásban.⁸⁶

1779 elején az addigi észak felől erőltetett hadműveletek helyett a brit hadvezetés dél felől indított jelentős támadást a függetlenségért küzdők ellen, miután Georgia állam fővárosát elfoglalták, Dél-Carolina székhelye, Charlestown ellen vonultak. E jelentős település megvédése érdekében a II.

⁸¹ Griffin, 62. skk.; Levering, J. M.: *History of Bethlehem*. Bethlehem, 1903. 485.

⁸² Library of Congress, Washington, D. C.: *Manuscripts, Washington's Papers, Series IV. Reel 50.*; Somogyi Könyvtár, Szeged: *Vasváry-gyűjtemény, Kováts Mihály*, vol. II. fol. 22.

⁸³ *Colonial Records of Pennsylvania*, vol. XI. fol. 531.; Somogyi Könyvtár, Szeged: *Vasváry-gyűjtemény, Kováts Mihály*, vol. II. fol. 27.

⁸⁴ *The Maryland Journal and Baltimore Adversiter*, 1778. aug. 4.

⁸⁵ Griffin, 66. skk.; Kemp, 39. skk.; Beatson, R.: *Naval and military memoirs of Great Britain from 1727 to 1782*. London, 1804. IV. k. 365. skk.; Stryker, W. S.: *The Affair at Egg Harbour (New Jersey), October 15, 1778*. Trenton, 1894. 28. skk.; Wilkin, W. H.: *Some British Soldiers in America*. London, 1914. 154. skk. V. ö.: KA, *Kriege fremder Mächte 1776–1780*, Fasc. 3., H. 78., Nr. 11. fol. 73. skk., *Wienerisches Diarium*, 1779/21. (márc. 13.)

⁸⁶ Griffin, 76. skk.; Somogyi Könyvtár, Szeged: *Vasváry-gyűjtemény, Kováts Mihály*, vol. I. fol. 83. skk., vol. II. fol. 4. skk.

Kontinentális Kongresszus számos más csapategység mellett 1779. február 2-i határozatával a Pulawski-légiót is oda vezényelte azzal, hogy menet közben pótolja létszámbeli és anyagi hiányait. Miután ez számos nehézségbe ütközött, a Yorkban tartott szemlét követően a gyalogos kötelékek március 18-án, míg a lovas kötelékek csak március 28-án kezdték meg a hosszú, mintegy ezer kilométernyi nehéz menetet. Akkor jelentette Pulawski brigadéros: „Légióm teljes létszáma jelenleg tisztekkel, nem hivatásos tisztekkel, altisztekkel és legénységgel együtt 336 fő.”⁸⁷

Pulawski és Kováts katonáik élén május elején érkeztek be Dél-Carolinába, ahol már folytak akkor a harcok Charlestown városáért. Május 8-án Haddrell's Point magasságában kapta Pulawski brigadéros a parancsot, hogy gyalogsága 55 napos és lovassága 42 napos vonulása ellenére menetből be kell kapcsolódnia a védelmi harcokba. A rendkívül fárasztó menet után egyáltalán nem keltett jó benyomást ez az alakulat, még egy késői feldolgozás is idézi a korabeli megállapítást: „Itt van (...) gróf Pulaski tábornok toprongyos csapatával, amelyet csak udvariasságból hívnak légiónak.”⁸⁸ A várost azonban ez a kis csapatkontingens mentette meg.

A Charlestown városáért vívott harcokba való bekapcsolódást így őrizte meg visszaemlékezésében Paul Bentalou kapitány, a Pulaski-légió ebben résztvevő tisztje: „Miután minden szükséges előkészület megtörtént, a légió elindult a hosszú menetelésre, és éppen akkor érkezett Charlestownba, amikor Prevost angol tábornok, aki Savannahból nyomult előre, és a város előtt 1779. május 11-én abban a biztos hitben jelent meg, hogy az az első felszólításra megadja magát. Pulaski váratlan megérkezése minden reményét meghiúsította. A kormányzó és a tanács már megegyezett a megadás nem éppen tiszteletreméltó feltételeiben, amikor a bátor Laurens ezredes kíséretében Pulaski tábornok a tanácssterembe lépett, hogy az elsietett elhatározás ellen tiltakozzék kijelentvén, hogy kontinentális tisztként a várost az Egyesült Államok részére meg fogja védeni. Prevost rögtön értesült erről az elhatározásról. Pulaski látva, hogy a lakosság nyomott hangulatát fel kell eleveníteni, az éppen megérkező légióval kivonult az ellenség elé. Ebben a kirohanásban esett el a légió ezredese, de Prevost is félbe hagyta vállalkozását, és a szigeten keresztül visszavonult.”⁸⁹

⁸⁷ Griffin, 88. skk. Az idézet helye: 91.

⁸⁸ McCrady, E.: History of South Carolina in the Revolution 1775–1780. New York, 1901. (A továbbiakban: McCrady) III. k. 362 skk.; North Carolina State Records, vol. 5. Early History of the Moravian in North Carolina, fol. 1154.; Somogyi Könyvtár, Szeged: Vasváry-gyűjtemény, Kováts Mihály, vol. II. fol. 53. skk. V. ö.: Uhlenhof, B. A.: The siege of Charleston, Ann Arbor. Michigan, 1938.

⁸⁹ Bentalou, 27.

A név nélkül hagyott Kováts Mihály ezredes hősi halála árán ezek szerint megmenekült a dél-carolinai főváros. Ugyanígy elevenítette fel az 1779. május 11-i eseményeket a város védelmét irányító William Moultrie amerikai tábornok az emlékirataiban: „Ezen a napon Pulaski gróf gyalogsága Handrell's Pointtől a városba jött, légiójának lovassága vele együtt 8-án érkezett meg. Mi ezen a reggelen kaptuk a hírt, hogy az ellenség vonalaink közelében van. Gróf Pulaski tábornok felvonultatta légióját, és a régi versenypályán egy kissé túl, a mi előretolt őrségeink szeme láttára megtámadta az angol csapatok előőrseit, de hamar legyőzték. Ebben a csatározásban veszítette el ezredesét, akit megöltek és gyalogságának nagy részét, akiket megöltek, megsebesítettek vagy fogságba vetettek, a megmaradottak pedig csak nagy nehézséggel tudtak előretolt őrségeinkig visszavonulni.”⁹⁰

A charlestowni hadieseményeket egy évszázaddal ezelőtt feldolgozó amerikai történész alapvetően e visszaemlékezés alapján idézte fel a fejleményeket. Mindenesetre ki kell egészítenünk a fentieket azzal, hogy tizenkét töredékalakulat mellett a beérkezett Pulaski-légiót is haladéktalanul beosztotta a város védelmi gyűrűjébe, mégpedig annak bal szárnyán. Az ellenséges elővéd elleni kitörést azonban önálló döntés alapján hajtotta végre Pulawski brigadéros és Kováts ezredes úgy, hogy a védelmi gyűrű többi alakulata nem kapcsolódott be a küzdelembe.⁹¹

Tanúja volt ezeknek az eseményeknek az akkor még fiatal helybéli orvos, dr. Joseph Johnson is. Visszaemlékezéseiben ő így foglalta össze az e napon történeteket: „Pulaskit 1779 februárjában Dél-Carolinába rendelték, hogy Lincoln tábornok parancsnoksága alá helyezkedjék. Ő május 11-én érkezett meg Charlestownba, miután keletről átkelt a Cooper folyón, majdnem ugyanakkor, amikor Prevost nyugatról átlépte az Ashley folyót. Rögtön megtámadta a briteket, ami nélküle bizonyára nem történt volna meg. Az angol előrenyomulás ellen irányuló e merész támadása alkalmával számos személyes összecsapása akadt az ellenséggel, és mindig ő volt a győztes. A parancsnoklásban utána következő Kováts ezredes nem volt ilyen szerencsés. Miután az ellenséggel bátran szembeszállt, súlyosan megsebesült, és a visszavonuláskor az úton leesett a lováról. Az angolok ott temették el, ahol leesett, az út nyugati oldalán, azon a földön, amely most John Margart tulajdona a Huger Street sarkán. Nagyon bátor és nagyon tapasztalt katonatiszt volt, születése szerint magyar és huszárezredes Nagy Frigyes alatt, akitől vitézségi keresztet kapott.”⁹²

⁹⁰ Moultrie, W.: *Memoirs of the American Revolution*. New York, 1802. I. k. 423.

⁹¹ McCrady, III. k. 362. skk.

⁹² Johnson, J.: *Traditions and reminiscences chiefly of the American Revolution in the South*, Charlesaton. S. C., 1851. 244.

További kortársi visszaemlékezések is fennmaradtak, amelyekből az a kép bontakozik ki, hogy a lengyel és magyar parancsnok szinte egymással vetélkedve vetette magát a harcba, hogy magával ragadja ilyen jellegű rajtaütéshez biztosan még nem szokott és a hosszú menettől megfáradt harcosait. Hol egyikük, hol a másikuk harcba bocsátkozásáról további adalékok is szólnak. Egy névtelenül maradt szemtanú így írt: „Pulaski kiválasztott emberei közül mintegy nyolcvanát, akik a menetelés után a legfrissebbek voltak, kivezette őket a városból, és egy vízmosásban helyezte el őket, hogy ott lesben álljanak, ő maga pedig egy kis csapat lovassághoz és más lovas önkéntesekhez csatlakozott. Észrevéve, hogy a lovasok között némi félénkség mutatkozik, mivel még nincsenek csatához szokva, egyenesen odalovagolt azokhoz, akik támadólag szembe jöttek, és egyedül szállt szembe az ellenséggel. Ez a kihívás és sikere bámulatba ejtette úgy híveit, mint elleneit, közülük pár perc alatt hármát is azért porba sújtott. Akik vele voltak, azok felbátorodtak, és lelkesedve vele tartottak, akiket pedig megtámadott, azok megzavarodtak. A lesben álló emberek, elragadtatva a vezér buzgalmától, előjöttek, harcolni kezdtek, ami a gróf jól kiesztelt tervét teljesen megghiúsította. Az angolok látván ellenfeleik gyengeségét, hamarosan szétszórták őket, de az a kevés ember, aki őket megtámadta, megakadályozta őket abban, hogy a városba való behatoláshoz további erőfeszítéseket tegyenek.”⁹³

Sajnálatos módon Pulawski brigadéros, aki az összecsapásról a legtöbbet tudta volna mondani, ismereteink szerint nem készített részletes jelentést erről az összecsapásról, Július 4-i összegző jelentésében mindössze ennyit tartott fontosnak közölni előjáróival: „Lincoln tábornok tájékoztatni fogja Önöket a részletekről csapattestemet illetően. A magam részéről el vagyok ragadtatva, lévén abban a helyzetben, hogy főleg arról tájékoztathatom Önöket, miszerint csapattestem magatartása ebben az országban annyira hasznos, mint amennyire kedvetlen volt Pennsylvániában.”⁹⁴ Lincoln tábornok ezirányú tájékoztatása is máig lappang. Ugyanakkor a szemben álló brit főparancsnok június 10-i összegző jelentésében sem említette ezt a hőstettet, miközben magyarázkodott az ostrom feladását illetően, így annak híre nem jutott el a szülőföldre vagy egyáltalán az Óvilágba.⁹⁵ A kudarc híre azonban a magyarázkodásnál sokkal gyorsabban terjedt, így a császári-királyi birodalmi székesfővárosban is hírül adták.⁹⁶

Pedig éppen a harcérintkezésbe került brit Skelly brigadéros a másik oldalról nyújt további fontos részletekben – bár egy napos keltezési tévedéssel

⁹³ The Polish Chiefs, New York, 1832, I. k. 177.

⁹⁴ Griffin, 99.

⁹⁵ Wienerisches Diarium, 1779/84. (szept. 28.)

⁹⁶ Wienerisches Diarium, 1779/70. (szept. 1.)

és erős szépítéssel – kiegészítő tájékoztatást: „11-én Rutledgetől elvonultunk az Ashley kompjá elé. Prevost tábornok a dragonyosokkal, a gránátosokkal, a könnyűgyalogsággal (...) átkelt a kompon, és megállt a Charlestown felé vezető út közepén. (...) 12-én Tawse kapitány vezénylete alatt a dragonyosok és Gardner őrnagy parancsnoksága alatt a könnyűlovasság a város felé előrenyomult. Moncrief kapitány kémszemlére ment. Pulasky, a nagy szabadcsapat-vezér, előrenyomult légiójával, amely körülbelül száz gyalogosból és nyolcvan lovasból állt. A gyalogság egy ezredes vezénylete alatt egy mellvéd jellegű erődítménynél állomásozott, amelynél egy nagy bejárat volt. Pulasky a lovasaival, a legjobb lovassággal, amellyel a lázadók valaha is rendelkeztek, a mi dragonyosaink felé nyomult. Tawse kapitány tüzelt rájuk, teljesen megverte, és a mellvéden keresztül üldözte őket, megtámadta gyalogságukat, és egy erdőbe üldözte őket. A helyettes ezredest (!), aki a gyalogságot vezette, megölték, tizenöt vagy tizenhat emberével együtt. A lovasság kapitányát és helyettesét elfogták, közlegényeik közül számosat megöltek és elfogtak. Összevéve, harminc-negyven embert vesztek. A mi veszteségünk három megölt és három megsebesült dragonyos volt.”⁹⁷

A brit sajtóhír még inkább ellentétébe fordította a valós történetet: „Charlestown elé tizenegyedikén este érkeztünk, miután Tawes kapitány vezénylete alatt negyvenöt bátor dragonyosunkkal teljesen szétszórtuk és levertük a híres Pulaski-légiót. A megölt ellenség között volt Pulaski gróf ezredese és számos magánember, ezen kívül nagyszámú foglyot ejtettünk.”⁹⁸ Egy hitelesnek tűnő sajtóhír a brit véres veszteséget 45, míg a Pulaski-légióét 30 főben adta meg.⁹⁹

A váratlan brit elvonulás a függetlenségi pártiaknál is szélsőséges nézetek lecsapódását eredményezte, csak éppen a brit brigadérostól ellenétesen. Így James Clinton tábornok egy magánlevelében ezt vetette papírra: „Pulaski gróf Charlestowntól hat mérföldnyire meglepte az ellenség elővéd-különítményét, és száz foglyot ejtett.”¹⁰⁰ Ha a hivatalos jelentés késett is, a híresztelések eljutottak Washington tábornokhoz, a főparancsnokhoz is, aki június 13-án kelt magánlevelében így minősítette a Pulaski-légió charlestowni rajtaütését: „Ha igaz, ez az egyik legdicsőségesebb esemény, amely megtörténhetett, és a legnagyobb megbecsülést fogja hozni fegyvereinkre.”¹⁰¹

⁹⁷ Journal of Brigade Major F. Skelly, *Magazines of American History*, 1891. aug., 152. skk.

⁹⁸ *Georgia Gazette*, 1779. jún. 10.

⁹⁹ *Caine's Mercury*, 1779. jún. 26.

¹⁰⁰ *Griffin*, 98.

¹⁰¹ *Bakó Elemér*: Washington György és Kováts Mihály. Az amerikai-magyar kétszáz év. In: *Katolikus Magyarok Vasámapja*, Youngtown, Ohio, 1977. ápr. 10.

Valóban jelentős sikernek kellett tartania a kortárs közvéleménynek, mivel a már említett kassai filozófus is megörökítette: „Prevost Georgiát teljesen alávetette. Azután további hódításokra gondolt, megrohanta Dél-Carolina Charlestown nevezetű fővárosát, és bizonyára el is foglalta volna, ha a vitéz gróf Pulawsky tábornok, aki a város felmentésére odasietett, át nem verkedte volna magát az angolokon, és a várost Moultrie tábornokkal meg nem mentette volna”.¹⁰² Ha az amerikai eseményeket eleven érdeklődéssel figyelő magyarországi szerző nem is tudott az általa is megírt hőstettel kapcsolatosan Kováts Mihály hősi haláláról, ennek a híre is elérkezett végül a szülőföldre. A hadvezetés vizsgálata során 1779. október 19-én keletkezett hivatalos irat már „Kováts nyugalmazott őrnagy” kegydíjával kapcsolatosan „hátrahagyott özvegyéről” szól.¹⁰³

A majdnem negyedszázaddal fiatalabb Kazimierz Pulawski brigadéros csak néhány hónappal élte túl Kováts Mihály ezredest. Légója élén a Georgia állam fővárosának, Savannahnak a visszafoglalására küldött csapatok közt nyert beosztást. A brit védők elleni ostrom 1779. szeptember közepén kezdődött, ennek során október 9-én ismét bátor rohamra vezényelte légiját Pulawski. Ezúttal ő, akit akkor már amerikai harcostársai „az amerikai lovasság atyjának” neveztek, ő szenvedett halálos sebesülést, amelynek következtében két nap múlva, 1779. október 11-én, napra készen öt hónappal legnevesebb harcostársát, a magyar Kováts Mihály ezredest követően, elhunyt.¹⁰⁴

A lengyel és a magyar vitéz harcos óvilágbeli indíttatású és újvilágbeli közös harcok során kibontakozott fegyverbarátságának mindkettőjük váratlan hősi halála véget vetett. Pulawski brigadéros még 1779. augusztus 19-i jelentésében is fájdalommal említette fel Kováts ezredes elvesztését. Ha Kováts Mihály amerikai útba indulása előtt fogalmazta meg a szabadság iránti elkötelezettségéből fakadó önkéntes csatlakozási szándékát, Kazimierz Pulawski önkéntes amerikai hadiszolgálatának tragikus befejezése előtt vetette ezt papírra: „Minthogy nem sülyedhettem odáig, hogy fejet hajtsak Európa uralkodói előtt, azért ide jöttem, hogy mindent kockára tegyek Amerika szabadságért azzal a kívánsággal, hogy életem hátralévő részét egy va-

¹⁰² Zimmer, 295.

¹⁰³ HL, I. A-1, Prot. Exh. in Just. 1779, fol. 285, 1780, fol. 72; KA, Invaliden Exh. Prot. 1779, Dep. 3, fol. 201, 577, 670, 1780, Ref. III. fol. 404; KA, Militär Invaliden Stabs- und Pensions-Buch 177–1781, Bd. I. fol. 140; KA, HKR, Prot. Reg. 1780, Bd. 1499, fol. 5. skk.

¹⁰⁴ Griffin, 102. skk.

lóban szabad országban töltssem el, és hogy harcoljak a szabadságért, mielőtt mint polgár letelepedem”.¹⁰⁵

A szabad országban való szabad élet nem adatott meg sem Kováts Mihálynak, sem Kazimierz Puławskinak, de mindkét hadfinak megadatott, hogy a fiatalabb lengyel szavaival ó- és újhazában egyaránt „a szabadságért harcoljon”, míg a számos dinasztikus háborús részvétel után végre nyíltan e nemes ügyet vállaló idősebb magyar szavaival „a szabadságért a leghívebben feláldozza magát”.

¹⁰⁵ Uo. V. ö.: *Kozłowski, W. M.*: Pulaski w Ameryce. Warszawa, 1905.; *Meeks, E.*: Brigadier-general count Pulaski. Washington and the generals of the American Revolution. Philadelphia, 1885.; *Mannig, C.L.*: Soldier of Liberty Casimir Pulaski. New York, é. n.; *Szymański, Leszek*: Kazimierz Pulaski in America. A Monography, 1777–1779. New York, 1979.